

KATARZYNA ZIMNOCH* – BIAŁYSTOK

**DRUKI Z OFICYN NIEMIECKICH
W KSIĘGOZBIORZE DOMINIKAŃSKIM W RÓŻANYMSTOKU.
PRZYCZYNEK DO OBIEGU KSIĄŻKI
W EUROPIE W XVII-XIX WIEKU**

**PRINTS FROM GERMAN PUBLISHING HOUSES
IN THE DOMINICAN MONKS' BOOK COLLECTION
IN RÓŻANYSTOK (POLAND).
CONTRIBUTION TO THE BOOKS' CIRCULATION
IN EUROPE FROM THE 17TH TO THE 19TH CENTURY**

Abstract

The aim of the paper is to present a fragment of the 17th–19th century book circulation in Europe with special emphasis put on the flow of the prints from German publishing houses into Poland.

The objective of the analysis is the book collection owned by the Dominican Order based in Różanystok in the borderland between The Crown of the Kingdom of Poland (The Crown) and the Grand Duchy of Lithuania. The source for the study comprised handwritten inventories in the Dominican monastery library dated 1828 and 1846. The book collection was analysed for the geography of publishing and chronology, and compared to other Dominican libraries (in Borek Stary, Kalwaria Żmudzka, Lviv, Poporcie, Wrocław). The analysis resulted in confirming the existence of 75 German prints (12.88% of the studied book collection) originating from German printing houses in: Augsburg, Dillingen, Frankfurt am Main, Cologne, Leipzig, Mainz, Nuremberg, Paderborn and Sulzbach.

The proposed studies point to the specific examples of libraries in Central and Eastern Europe reached by the prints from German publishing houses and

* Katarzyna Zimnoch – dr nauk humanistycznych w dyscyplinie bibliologia, Wydział Filologiczny, Uniwersytet w Białymstoku

e-mail: k.zimnoch@uwb.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-4237-9675>

indicate the channels for the transfer of cultural and religious contents from specified publishing centres over the said period.

Keywords: geography of publishing; book circulation; cultural transfer; German prints; Poland from 17th to 19th century; Dominican monks; Różanystok (Poland); book collections

Translated by Katarzyna Zimnoch

Abstrakt

Celem artykułu jest ukazanie fragmentu obiegu książki w XVII-XIX wieku w Europie, ze szczególnym uwzględnieniem przepływu druków z oficyn niemieckich na tereny Polski.

Przedmiotem analizy jest zbiór książek należących do zakonu dominikanów w Różanymstoku na pograniczu Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Podstawę badawczą stanowią rękopiśmienne inwentarze biblioteki dominikańskiej z 1828 i 1846 roku. Księgozbiór został przeanalizowany pod kątem geografii wydawniczej i chronologii oraz porównany z innymi bibliotekami dominikańskimi w Borku Starym, Kalwarii Żmudzkiej, Lwowie, Poporciach i Wrocławiu. Analizy pozwoliły zidentyfikować 75 druków niemieckich, tj. 12,88% badanego księgozbioru. Druki te pochodziły z drukarni niemieckich w Augsburgu, Dillingen, Frankfurtu nad Menem, Kolonii, Lipsku, Moguncji, Norymbergii, Paderbornie i Salzburgu.

Zaproponowane badania wskazują na konkretne przykłady bibliotek w Europie Środkowo-Wschodniej, do których docierała produkcja wydawnicza oficyn niemieckich oraz wskazane zostały kanały transferu treści kulturowych i religijnych z konkretnych ośrodków wydawniczych w badanym okresie.

Słowa kluczowe: geografia wydawnicza; obieg książki; transfer kulturowy; druki niemieckie; Polska – XVII-XIX wiek; dominikanie (Różanystok); księgozbiory

Wstęp

Istnieje kilka powodów, żeby zająć się drukami wydanymi w niemieckich oficynach, które znalazły się w bibliotece dominikańskiej w Różanymstoku, usytuowanej na pograniczu Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII-XIX wieku. Po pierwsze, badania te egzemplifikują fragment obiegu książki w Europie w XVII-XIX wieku. Na podstawie analizy inwentarzy biblioteki różanostockiej przeprowadzona zostanie analiza statystyczna, która ukazuje geografie wydawniczą oraz chronologię druków znajdujących się w badanym księgozbiorze. Po drugie, wskazane zostaną konkretne książki z drukarni niemieckich (zob. Appendix), które znalazły się w bibliotece dominikańskiej w Różanymstoku, niewielkiej placówce klasztornej w Europie Środkowo-Wschodniej. Po trzecie, przeprowadzone zostaną badania porównawcze liczby książek z drukarni niemieckich (odsetek druków w stosunku do całego księgozbioru) w bibliotece różanostockiej z innymi pięcioma

księgozbiorami dominikańskimi z innych regionów dawnej Rzeczypospolitej (do końca XVIII wieku). Badania pozwolą wskazać biblioteki, do których docierała produkcja wydawnicza oficyn niemieckich, a przede wszystkim podjęta zostanie próba interpretacji kiedy i jakie druki trafiły do badanych księgozbiorów, w ten sposób ukazane zostaną także kanały transferu treści kulturowych i religijnych z konkretnych ośrodków wydawniczych w badanym okresie.

Metodologia: źródła, stan badań, metody badawcze

Do przedstawienia fragmentu obiegu książki w Europie w XVII-XIX wieku i analizy geografii wydawniczej wybrano bibliotekę klasztoru dominikańskiego w Różanymstoku, niewielkiego konwentu położonego na pograniczu historycznego Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej. Został on ufundowany w 1661 roku przez rodzinę Tyszkiewiczów, wchodził w skład nowo powstałej prowincji litewskiej pod wezwaniem Anioła Stróża (1647). Księgozbiór klasztorny w Różanymstoku zaczął się kształtować wraz z pojawieniem się pierwszych zakonników sprowadzonych z Sejnu i był on gromadzony i uzupełniany przez cały okres działalności klasztoru¹. Zdecydowanie dominowała w nim literatura teologiczna i kaznodziejska, ale gromadzona była również literatura z zakresu prawa, historii, filozofii, matematyki i fizyki oraz słowniki, m.in. *Nomenclator czterech języków* (polskiego, francuskiego, niemieckiego i łacińskiego) opracowany przez pijara Celestyna Kaliszewskiego. Historię i zawartość biblioteki dominikańskiej w Różanymstoku zajmowali się już Adam Szot i Katarzyna Zimnoch².

W omawianym księgozbiorze znalazły się książki w różnych językach, pochodzące z wielu oficyn wydawniczych, zarówno polskich, jak i zagranicznych. Na miejsce pochodzenia książek z poszczególnych ośrodków wydawniczych bibliotek zwrócił już uwagę m.in. prof. Karol Głombiowski w studium *Biblioteka franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678*³, a także inni badacze opracowujący monografie bibliotek lub zagadnienia dotyczące pozyskiwania i rozpowszechniania książek. Litewski badacz Arvydas Pacevičius podkreślał też, że poznanie miejsc produkcji książek może być jednym z komponentów w badaniach nad kulturą książki. Uzasadniał to faktem, że analiza struktury pochodzenia

¹ Według historyków konwentu sejneńskiego, pierwsi zakonnicy w Sejnach pochodzili z prowincji polskiej, m.in. z Oświęcimia, Lublina, Płocka i Krakowa, a także Wilna. Na początku przy świątyni przebywało dwóch zakonników, wkrótce liczba wzrosła do sześciu, a następnie ośmiu, a po śmierci fundatorów, gdy dominikanie uzyskali pełne prawa do dóbr różanostockich, konwent powiększył się do dwunastu braci. Zob. m.in. A. Kułak, *Pierwszy kościół w Różanymstoku – fundatorzy i donatorzy*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego”, (2007) z. 13, s. 58.

² A. Szot, *Biblioteka dominikańska w Różanymstoku*, „Bibliotekarz Podlaski”, (2004) nr 8, s. 64-78; K. Zimnoch, *Historyczna biblioteka dominikańska w Różanymstoku w świetle dziewiętnastowiecznych źródeł inwentarzowych – język i proveniencja wydawnicza księgozbioru*, „Studia Podlaskie”, 21 (2013) s. 127-147. Przygotowywana jest również praca dotycząca druków włoskich i francuskich z tej biblioteki.

³ K. Głombiowski, *Biblioteka franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678*, Wrocław 1953, s. 41-48.

zbiorów i porównanie uzyskanych danych z księgozbiorami z innych regionów może wyraźnie wskazać różnice między nimi⁴.

W przedstawionej analizie wykorzystano metodę bibliograficzną i statystyczną. W tym celu ustalono i zweryfikowano dane bibliograficzne ksiązek na podstawie bibliografii narodowych (Wilhelm Heinsius, *Allgemeines Bücher-Lexikon oder vollständiges alphabetisches Verzeichnis aller von 1700 bis zu Ende 1892 erschienenen Bücher...*⁵; *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts*⁶, Karol Estreicher, *Bibliografia polska*⁷). Dokonano przeglądu tych ksiązek. Forma nazwisk drukarzy podawana jest za Biblioteką Kongresu⁸ oraz słownikiem terminów ujednoczonych i odrzuconych CERL Thesaurus⁹. Przeprowadzone zostaną analizy porównawcze geografii wydawniczej księgozbioru różanostockiego z innymi bibliotekami dominikańskimi z różnych prowincji zakonnych.

Podstawą analizy jest inwentarz rękopiśmienny z 1828 roku, przechowywany w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk¹⁰. Ponadto korzystano, ale jedynie w celu identyfikacji i weryfikacji podanych danych bibliograficznych, z powstałego w wyniku kasaty klasztoru, niecałe dwadzieścia lat później, inwentarza z 1846 roku, obecnie przechowywanego w Archiwum i Muzeum Archidiecezjalnym w Białymstoku¹¹. Mimo że dokładność wykonania spisów ksiązek w inwentarzach klasztornych i protokołach wizytacyjnych budzi wiele zastrzeżeń, m.in. ze względu na ich niekompletność i lakoniczność opisów bibliograficznych, to jednak są one najlepszymi dostępnymi obecnie źródłami ujawniającymi zawartość księgozbiorów. Niestety, nie zachowało się wiele samych druków tej biblioteki, ponieważ po

⁴ A. Pacevičius, *W poszukiwaniu tożsamości. Kultura książki w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie oświecenia*, w: *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI-XX wiek)*, red. J. Gwioździk, E. Różycki, Katowice 2005, s. 55.

⁵ W. Heinsius, *Allgemeines Bücher-Lexikon oder vollständiges alphabetisches Verzeichnis aller von 1700 bis zu Ende 1892 erschienenen Bücher...*, Graz 1962-1963.

⁶ *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* [VD 17], Berlin-Wolfenbüttel-München 2007, <http://www.vd17.de/> (dostęp: 20.01.2024).

⁷ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, Kraków 1872-1951, <https://www.estreicher.uj.edu.pl/home/> (dostęp: 20.01.2024).

⁸ The Library of Congress Name Authority File, <https://id.loc.gov/authorities/names.html> (dostęp: 20.01.2024).

⁹ CERL Thesaurus, https://data.cerl.org/thesaurus/_search (dostęp: 20.01.2024).

¹⁰ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, F. 43/15864, Wizyta generalna kościoła parafialnego różanostockiego archidiecezji mohylewskiej guberni białostockiej powiatu i dekanatu sokólskiego w skutek przedpisu archidiecezjalnej administracji przez W.JX. Bagińskiego Deputata Bielskiego wizytatora, w myśl kolegiálnego 15. grudnia 1819 i konsystorskich lutego 1820 i sierpnia 1828 ukazów uczyniona 1828 r. miesiąca listopada 21 dnia, k. 11v-20: Biblioteka.

¹¹ Katalog ten został opublikowany przez ks. A. Szota, zob. Szot, *Biblioteka dominikańska*, s. 64-76. Publikacja powstała na podstawie Katalogu Ksiąg Różanostockiego Dominikańskiego Klasztoru – 1846 Roku spisane go, zob. Archiwum i Muzeum Archidiecezjalne w Białymstoku, Archiwum Klasztoru Dominikańskiego w Różanymstoku [bez sygn.]. Był to inwentarz powstały prawdopodobnie w wyniku kasaty klasztoru.

kasacie klasztoru, jego archiwum i księgozbiór uległy rozproszeniu. Pojedyncze książki znajdują się dzisiaj m.in. w bibliotekach Wilna i Krakowa.

Według inwentarza biblioteka dominikańska w Różanymstoku w 1828 roku liczyła 611 woluminów. Inwentarz z tego roku wykazuje 474 tytuły, w tym 72 w wielu egzemplarzach (przy 45 tytułach zamieszczono informację o dwóch egzemplarzach, przy 16 – o trzech, przy 5 – o czterech, przy 4 – o sześciu oraz przy 2 pozycjach podano kilkanaście egzemplarzy – 13 i 14). Wśród wymienionych pozycji w inwentarzu zasygnalizowano 27 rękopisów, w tym przy dwóch pozycjach odnotowano dwa egzemplarze. Razem księgozbiór różanostocki liczył według omawianego inwentarza 611 książek, z czego 582 drukowanych. W analogicznych źródłach dla bibliotek zakonnych podawane wielkości są podobne, np. w księgozbiorze benedyktynek lwowskich były 633 pozycje, w tym 16 rękopisów i 380 tytułów starych druków¹², u karmelitanek lwowskich na 522 tytuły wymieniono 27 rękopisów¹³.

W celach porównawczych, w niniejszym artykule, wybrano przykłady bibliotek dominikańskich, położonych w różnych regionach Polski i reprezentujących wszystkie istniejące wówczas na terenie Rzeczypospolitej dominikańskie prowincje zakonne. Wykorzystano opracowania o księgozbiorach dominikańskich w prowincji polskiej – w Borku Starym¹⁴, prowincji ruskiej – Lwowie¹⁵, prowincji litewskiej – Kalwarii Żmudzkiej¹⁶ i Poporciach¹⁷ oraz kongregacji śląskiej – we Wrocławiu¹⁸. Księgozbiory te różniły się liczebnością dzieł, ale porównanie wskaźników procentowych może ukazać podobieństwa lub różnice. Należy też pamiętać, że w opracowaniach nie zawsze zwracano uwagę na te same zagadnienia. W niektórych bardziej wyeksponowano miejsce wydania druków w ujęciu całościowym, w innych śledzono zmiany w układzie chronologicznym.

Analiza statystyczna księgozbioru

W dominikańskiej bibliotece różanostockiej znajdowały się druki z Rzeczypospolitej (310 książek, czyli 53,26% całego księgozbioru) i Europy Zachodniej

¹² J. Gwóźdźnik, *Staropolskie biblioteki klasztorów żeńskich na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej*, w: *Materyaly drugih kniżaznaučyh čytannau, redkal. L.G. Kiruhina* [i in.], Minsk 2002, s. 127.

¹³ Tamże, s. 129.

¹⁴ M.L. Niedziela, *Spis książek klasztoru Dominikanów w Borku Starym z drugiej połowy XVIII wieku*, w: *Kartki z dziejów Tyczyzna i okolic*, Tyczyn 2008, s. 123-148; tenże, *Charakterystyka biblioteki klasztoru dominikanów w Borku Starym w XVII i XVIII wieku*, „Sobótka”, (1996) nr 1-3, s. 196-203.

¹⁵ I. Szostek, *Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Warszawa 1975, s. 409-466.

¹⁶ A. Pacevičius, *Žemaičių Kalvarijos dominikonų bibliotekos autoriai ir knygos 1820 metais*, „Knygotyra”, 36 (2000) s. 290-309; tenże, *Vienuolunų bibliotekos Lietuvoje 1795-1864 metais*, Vilnius 2005, s. 165.

¹⁷ Tenże, *Vienuolunų bibliotekos*, s. 163-164.

¹⁸ K. Zawadzka, *Biblioteka klasztoru Dominikanów we Wrocławiu (1226-1810)*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Warszawa 1975, s. 289-390; też, *Biblioteki klasztorne dominikanów na Śląsku (1239-1810)*, Wrocław 1999.

(151 książek, 25,94%)¹⁹. Wśród druków z oficyn polskich zdecydowanie przeważały druki wileńskie, a następnie warszawskie, krakowskie, poznańskie i kaliskie. Na drugim miejscu, po drukach polskich, były wydawnictwa pochodzące z oficyn niemieckich – 75 pozycji, 12,88% księgozbioru (Kolonia, Augsburg, Dillingen, Frankfurt nad Menem, Lipsk, Moguncja, Norymberga, Paderborn, Sulzbach), na kolejnych miejscach książki z drukarni włoskich – 47, 8,07% ogółu (Wenecja, Rzym), niderlandzkich – 21, 3,6% (Antwerpia, Amsterdam), francuskich – 10, 1,71% (Lyon).

Zauważalne są różnice w poszczególnych okresach historycznych. W XVI wieku przeważają druki z Europy Zachodniej. Wówczas najwięcej druków jest z Włoch – 7 (Rzym, Wenecja), następnie z Niemiec – 4 (Kolonia, Frankfurt), Francji – 3 (Lyon), Niderlandów – 2 (Antwerpia). Tylko jeden druk miał metrykę krakowską. Podobnie jest w pierwszej połowie XVII wieku, wówczas druków z Europy Zachodniej jest jeszcze trzy razy więcej (31) niż książek z oficyn polskich (9). Z tego okresu najwięcej druków jest z oficyn niemieckich – 16 (Kolonia, Frankfurt, Augsburg, Lipsk, Norymberga, Paderborn), następnie z drukarni niderlandzkich – 7 (Antwerpia, Amsterdam, Bruksela i Lowanium), niemal tyle samo było druków włoskich – 6 (Rzym, Wenecja), a jedynie dwa francuskie z drukarni w Lyonie. Z terenu Rzeczypospolitej przede wszystkim druki krakowskie (6). Sytuacja zmienia się w drugiej połowie XVII wieku, następuje zdecydowanie mniejsza dysproporcja między drukami z Europy Zachodniej (27) a Rzeczypospolitej (24). Nadal przeważały druki z oficyn niemieckich – 13 (Kolonia, Augsburg, Norymberga, Sulzbach), na dalszych miejscach niderlandzkie – 7 (Amsterdam, Antwerpia, Harderwijk), włoskie – 6 (Rzym, Wenecja) i francuskie – 2 (Lyon). Znacznie więcej, w porównaniu z wcześniejszym okresem, było druków produkcji polskiej (Kraków, Wilno, Warszawa, Kalisz, Poznań). Wśród osiemnastowiecznych książek w dominikańskiej bibliotece różanostockiej zdecydowanie widać wzrost i przewagę wydawnictw pochodzących z drukarni polskich, zwłaszcza wileńskich (100), warszawskich (45), kaliskich (24), poznańskich (26), lwowskich (13) i krakowskich (12). Wśród druków zagranicznych, które znacznie ustępują w liczbie drukom polskim, nadal najwięcej pochodzi z oficyn niemieckich (38). Jednak nad wydawnictwami kolońskimi zaczęły przeważać publikacje augsburskie. Na drugim miejscu wśród książek importowanych były druki włoskie (27), przede wszystkim weneckie i rzymskie, a następnie z drukarni niderlandzkich i francuskich.

Podsumowując, druki z oficyn niemieckich to ważna część dominikańskiego księgozbioru różanostockiego. Stanowiły one ponad 12% badanego zbioru. Były najliczniejsze z druków z Europy Zachodniej. Należy też podkreślić, że dominowały w omawianej bibliotece wśród książek z pierwszej połowy XVII wieku.

Druki niemieckie w dominikańskiej bibliotece różanostockiej

W bibliotece różanostockiej znajdowało się 75 pozycji, w tym 7 wielotomowych (4 – dwutomowe, 2 – trzytomowe i 1 – czterotomowe) z drukarni niemieckich.

¹⁹ 121 egzemplarzy, czyli 20,79% nie zostało zidentyfikowanych.

Cztery tytuły były zgromadzone w kilku egzemplarzach (dwóch i trzech)²⁰. Były to książki z różnych dziedzin wiedzy. Według klasyfikacji przyjętej w dominikańskim księgozbiornie różanostockim, najczęściej badanych druków to literatura homiletyczna, teologiczna i ascetyczna wydawana przede wszystkim w Kolonii i Augsburgu (zob. tabela 1).

Tabela 1. Druki niemieckie wg dziedzin wiedzy

Lp.	Augsburg	Dillingen	Frankfurt nad Menem	Kolonia	Lipsk	Norymberga	Moguncja	Paderborn	Salzbach	Razem
Ascetyczne	3	1		6						10
Kazania	12		1	12		1	1			27
Teologia	9			7						16
Historia	1		2	4					1	8
Filozofia i fizyka	2		1	5		1				9
Retoryka, poezja, matematyka i inne				2	1	1		1		5
RAZEM	27	1	4	36	1	3	1	1	1	75

Źródło: opracowanie własne na podstawie inwentarza klasztoru różanostockiego z 1828 roku, Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie, F. 43/15864, k. 11v-20

Najwięcej książek z ośrodków niemieckich, które znalazły się w bibliotece różanostockiej, wydano w drukarniach kolońskich – 36 druków, co stanowiło 48% książek z ośrodków niemieckich. Pochodziły one z 17 oficyn. Po kilka druków, które znalazły się w badanym księgozbiornie, wydało ośmiu wydawców: Johann Busäus, Johann Crith, Hermann Demen, Johann Wilhelm Friessem, Anton Hierat (następnie jego synowie), Johan Jakob Horst, Wilhelm Metternich i Bernhard Wolter (Bernard Gualtherius). Po jednej pozycji pochodziło aż od dziewięciu nakładców: Johanna Quentela Erbena i Gerwina Caleniusa, Petera Henninga, Johanna Kinckiusa, Heinricha Krafta, Petera Meuchera, Arnolda Myliusza, Heinricha Rommerskirchena, wdowy po Johannie Schlebuschu oraz potomków (heredes) spółki Joannisa Weidenfeldta & Godofreda de Bergesa.

Kilka druków pochodziło z drukarni „Pod Jednorożcem” („sub Monocerote”), należącej do rodziny Gymnich, a przez kilka dekad Hieratów (Anton Hierat poślubił wdowę po Joannesie II Gymnichu, następnie drukarnię prowadzili jego synowie). Anton Hierat starszy (zm. 1627) wydrukował dzieło św. Tomasza z Akwinu *Summa totius theologiae*, a następnie jego synowie: Anton i Arnold (Antonum & Arnoldum Hieratos Fratres) kazania Philippusa Dieza *Conciones quadruplices in*

²⁰ Zidentyfikowano 75 pozycji wydrukowanych w oficynach niemieckich. Na tę liczbę składają się również książki wielotomowe, gdzie policzono każdy odnotowany tom. Natomiast liczba egzemplarzy danego tytułu nie wpływa na liczbę badanych druków.

Evangelia. Z tej drukarni, ale jeszcze pod szyldem nawiązującym do wcześniejszego właściciela „Johann Gymnich Wittwe und Erben”, wyszło słynne dzieło hiszpańskiego kardynała jezuita Francisca de Toledo *Summa casuum conscientiae sive de instructione sacerdotum*. Powiązania z drukarnią miał także jeden z najbardziej aktywnych drukarzy kolońskich w XVII wieku Johann Kinckius²¹. Z jego oficyny wyszła popularna pomoc homiletyczna niemieckiego jezuita, pisarza religijnego Mathiasa Fabera *Concionum opus tripartitum*. Ponadto nakładem Johanna Busäusa, który poślubił wdowę po Gerwinie Gymnichu w 1653 roku, wydrukowano kazania autorstwa jezuita Julienu Hayneufve’a *Ephemeris ecclesiastica concionatorvm* (1665), augustianina Agostina Paolettiego *Quadragesimale* (1662) oraz Benedictusa Fidelisa (a Sancto Philippo) *Paradisus Concionatorum* w tłumaczeniu karmelity Jakoba Emansa (1657).

Z kolei u Johanna Critha wyszły kazania hiszpańskiego jezuita Franciscusa Labaty *Apparatus concionatorum* (1615) i flamandzkiego teologa Samuela Loyaerts *Conciones* (1621). W bibliotece różanostockiej znalazło się znane dzieło Filippa Picinelliego *Mundus symbolicus* w tłumaczeniu doktora teologii Augustinusa Eratha (1694), które wydał Hermann Demen, według danych bibliograficznych było to pierwsze wydanie w Niemczech („Nunc primum in Germania prodit”). Z tej drukarni wyszedł także ascetyczny utwór Johannes Nádasiiego *Annus Caelestis Jesu Regi*. Dominikanie różanostoccy mieli dwie książki z drukarni Johanna Wilhelma Friessema: dzieło ascetyczne, czwarte wydanie *Solitudo hagiophilae* jezuitów Paula de Barry’ego i Michaela Cuveliera (1680) i z zakresu filozofii – Joana Thierry’ego, *Definitiones Philosophicae in Scholis celebriores* (1664).

Wilhelm Metternich wydał dwa utwory, jeden teologiczny jezuita Hermanna Busenbauma *Medulla Theologiae Moralis*, drugi homiletyczny jezuita Mathiasa Camphausena *Passio D. Nostri Jesu Christi. Adumbrata in figuris*. U Bernharda Woltera (Bernard Gualtherius) ukazało się dzieło ascetyczne Roberta Bellarmina *De septem verbis a Christo in cruce* oraz cieszący się dużą popularnością zbiór anegdot o słynnych czynach i wydarzeniach Valeriusa Maximusa *Dictorum Factorumque Memorabilium*. Natomiast z drukarni Johanna Jakoba Horsta pochodziło czterotomowe dzieło Antoine’a Goudina *Philosophia iuxta*.

Pozostałe drukarnie wydały po jednej interesującej nas książce. Z dwóch drukarni kolońskich pochodziły książki autorstwa hiszpańskiego dominikanina Luisa de Granady: *Flores R.P.F. Lodoici Granatensis* z oficyny prowadzonej przez dziedziców Johanna Quentela (nosząca nazwę „Gerwin Calenius und Johann Quentel Erben”) oraz *Ecclesiasticae rhetoricae* wydrukowane przez Arnolda Mylius. Peter Meucher wydał ówczesnie popularny poradnik życia chrześcijańskiego niemieckiego teologa Thomasa à Kempisa *De imitatione Christi libri quatuor*. Heinrich Rommerskirchen wydrukował pomoc katechetyczną *Paedagogi Christiani* jezuita Philippe’a d’Outremana, z kolei Heinrich Kraft opublikował pracę jezuita Jeana Voellusa *Index In Breviarivm Concilii Tridentini*, a z drukarni wdowy po Joannis Schlebuschu wyszły instrukcje dotyczące święceń kandydatów do Kościoła

²¹ S. Corsten, *Kinckius, Johann*, w: *Neue deutsche Biographie*, t. 11, Berlin 1977, s. 611, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd133476456.html#ndbcontent> (dostęp: 12.01.2021).

katolickiego: *Examen ordinandorum quadripartitum, pro prima tonsura*, opisane przez Ladislausa Sennyeusa. Z zakresu homiletyki wydawali: Peter Henning, nakładca działający w Kolonii i Moguncji – dzieło dominikanina Johanna Andrea Coppensteina *Nucleus Coppensteinus Conceptuum Praedicabilium* oraz spadkobiercy Joannesa Widenfeldta – utwór karmelity Georgiusa, *Decus Marianum*.

Brak pełnych danych bibliograficznych nie pozwolił ustalić drukarni dla kilku druków. Wiadomo jednak, że zostały one wydane w Kolonii: trzy z teologii²², po jednym z homiletyki²³, historii²⁴ i retoryki²⁵.

W księgozbiornie różanostockim najwięcej druków z drukarni kolońskich pochodziło z XVII wieku (pierwsza połowa – 11, druga połowa – 10) – 21, z XVIII wieku – 9, z XV wieku – 4 i z XIX wieku – 1. Wszystkie książki, które dotarły do omawianej biblioteki z tych oficyn, były drukowane po łacinie. Najwięcej pozycji było z zakresu homiletyki (12), teologii (7) i ascetyki (6), ale też dzieła historyczne (4), z zakresu filozofii (5) i retoryki (2). Dwa tytuły były w kilku egzemplarzach, w dwóch: Philippe’a d’Outremana *Paedagogi Christiani*, w trzech: Thomasa à Kempisa *De imitatione Christi libri quatuor*. Były to wspomniane wyżej pomoce i poradniki katechetyczne. Wśród autorów zdecydowanie dominowali jezuita (11 na 29), następnie dominikanie (5) i franciszkanie (3) oraz pojedyncze utwory: augustianina, kanonika regularnego i karmelity. Znalazły się także dzieła starożytnych rzymskich historyków i pisarzy (Luciusa Annaeusa Florusa, Maximusa Valeriusa). Najwięcej autorów pochodziło z Niemiec (7) i Włoch (6) oraz Francji (4) i Hiszpani (4).

Należy też wspomnieć, że koloński adres wydawniczy miał druk autorstwa ówczesnego kasztelana trockiego Jana Fryderyka Sapiiehy *Adnotationes historiae de origine*²⁶. Była to rozprawa poświęcona dziejom jednego z najstarszych odznaczeń w Polsce – Orderu Orła Białego. Jednak według staropolskiej bibliografii Estreichera, druk w rzeczywistości był wydany w drukarni jezuickiej w Warszawie²⁷, gdzie też w tym samym roku książka ukazała się także w języku polskim

²² Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 92 (Colonia); Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 93 (Colonia 1581); B. Mercator, *P. Bernardini Mercatoris Conventus Boppardiensis Fratrum Minorum Recollectorum sacerdotis Nucleus catecheticus continens brevi compendio doctrinam fidei ac morum, e diversis authoribus erutus, Sacrae Scripturae locis, SS. Patrum auctoritatibus nec non selectioribus historiis illustratus, omnibus animarum curatoribus, concionatoribus, et catechistis perutilis, ac rudiori plebi accomodatissimus*, Coloniae Agrippinae: impensis Samuelis Janson Moelleri, 1713. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 79.

²³ Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 51 (Colonia 1691).

²⁴ L.A. Flores; J. Camers, *De gestis Romanorum L. Floris de gestis Romanorum libri quatuor*, Coloniae Agrippinae: [s.n.], 1562. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: History, poz. 29.

²⁵ Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Rhetoric, Poetics, Mathematics and other Miscellaneous, poz. 43 (Colonia 1809).

²⁶ J.F.L. Sapiieha, *Adnotationes historiae de origine... in regno Poloniae ordinis Equitum Aquilae albae per... Augustum II. e diversis revolutionibus vindicati*, Coloniae 1730. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: History, poz. 20.

²⁷ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, Kraków 1929, t. 27, s. 91-92.

*Annotacye Historyczne o początku, dawności, zacności, heroicznego y wielce sławnego w Krolestwie Polskim Orderu, Kawalerow Białego Orła...*²⁸.

Na drugim miejscu plasowały się książki z drukarni augsburskich. Dwadzieścia siedem pozycji pochodziło z siedmiu oficyn. Najwięcej powstało w drukarniach: Bencarda, Veithów i Riegera. Z drukarni Johanna Kaspra Bencarda (zm. 1720 lub 1721), a następnie jego spadkobierców pochodziło 7 tytułów. Wydane były one w pierwszej połowie XVIII wieku. Założyciel oficyny na przełomie lat 60. i 70. XVII wieku wydzierżawił, a następnie kupił drukarnię akademicką w Dillingen, a także uzyskał przywilej drukarski od prowincjała jezuickiego na wszystkie prace jezuitów z tego miasta²⁹. W listopadzie 1694 roku przeniósł się do Augsburga, nie rezygnując z prowadzenia działalności wydawniczej w Dillingen, stąd większość druków z omawianej oficyny ma podwójne adresy wydawnicze (Augsburg i Dillingen). Z czasów działalności Johanna Kaspra Bencarda pochodzą 2 interesujące nas pozycje: dwutomowe dzieło teologiczne czeskiego księdza Andreasa Spannera *Polyanthea Sacra* oraz utwór historyczny włoskiego teologa Giovanniego Bonifacia Bagatty *Admiranda Orbis Christiani*. Spadkobiercy Johanna Kaspra Bencarda wydali 4 prace homiletyczne, autorstwa: jezuita Tobiasza Lohnera *Instructissima bibliotheca manualis concionatoria*, bp. José de Barcia y Zambrany *Manuductio Ad Excitatorem Christianum* i kaznodziei Josepha Ignaza Clausa *Spicilegium Concionatorium*. Z drukarni Veithów pochodziło 8 książek, w tym 7 ukazało się w latach 40. XVIII wieku, jeszcze za życia Martina Veitha (zm. 1756), który prowadził swoją działalność również w Würzburgu (1747-1755, dawniej Herbiopolis), a jeden wydany był już po jego śmierci i sygnowano go „Fratrum Veith”, w 1771 roku. Większość tych druków było z zakresu teologii i ascetyki. Ich autorami byli jezuici: Bonaventura Leonardelli *Decisiones Practicae Casuum Conscientiae Selectorum In Praxi*, Paul Laymann *Theologiae moralis*, Gui Vitas Pichler *Theologia polemica* oraz ks. Antonius Ginther *Mater amoris et doloris* i dominikanin Giovanni Benedetto Perazzo *Ecclesiastes thomisticus*. Wśród nich znalazły się dzieła św. Tomasza z Akwinu, utwory o Matce Boskiej i nabożeństwach jej poświęconym, cieszące się dużą popularnością podręczniki i kompendia teologiczne. W drukarni Riegerów wydano 4 pozycje, które znalazły się w bibliotece różanostockiej. Dwie z nich wydał Matthäus Rieger (1705-1775), kolejne jego syn (również Matthäus Rieger), o czym informowano nawet w adresie wydawniczym: „Matthaei Rieger p.m. [post mortem] filiorum”. Warto zwrócić uwagę, że Matthäus Rieger wydawał książki z działy teologii i homiletyki. Były to *Universalis Catechismus Romanus ad parochos ex decreto Concilii Tridentini* oraz w języku niemieckim: Johanna Baptisty Imhofa *Messis Mystica & Moralis*. Natomiast spod prasy jego syna, który był aktywnym drukarzem w Augsburgu w latach 1766-1800, do omawianej biblioteki trafiły książki z zakresu filozofii, fizyki, astronomii, logiki: Johanna

²⁸ J.F.L. Sapieha, *Annotacye Historyczne O Początku, Dawności [sic], Zacności, Heroicznego Y Wielce Sławnego W Krolestwie Polskim Orderu Kawalerow Białego Orła Przez... Augusta II z rozmaitych Rewolucyi Windykowanego Y Około Początkow Terazniejszego Wieku... Wywyższonego*, Warszawa: Typis Collegij Regij Soc. Jesu, 1730.

²⁹ F. Zoepfl, *Bencard, Johann Caspar*, w: *Neue deutsche Biographie*, t. 2, Berlin 1955, s. 34 i nn., <https://www.deutsche-biographie.de/pnd130558974.html#ndbcontent> (dostęp: 12.01.2021).

Baptisty Horvatha *Physica generalis* oraz *Institutiones logicae, et metaphysicae*. Cztery książki wyszły w drukarni wdowy po Mathiasie Wolffie (Matthias Wolff, Witwe), ich autorami byli Conradus Prigelius³⁰ i Joseph Ignaz Claus³¹.

Pojedyncze książki pochodziły z drukarni: Antonia Bonaventury Bissoniego (zm. 1737), Johanna Baptisty Burkhardta (zm. 1770), Martina Happacha (zm. 1735). Były to m.in. medytacje Antonina Massoulié'go *Meditationes excerptae*, kazania Franza Xavera Dorna *Diurnale concionatorium* oraz pomoce teologiczne Franciscusa Herziga *Manuale parochi*.

Książki z drukarni augsburskich, które znalazły się w bibliotece różanostockiej, pochodziły z XVIII wieku (z pierwszej połowy – 20; z drugiej połowy – 6), jedna z końca XVIII wieku (1700 rok). Były to druki o tematyce religijnej: homiletycznej (12), teologicznej (9), ascetycznej (3) oraz historycznej (1), a także z zakresu filozofii i fizyki (2). Warto zwrócić uwagę, że jedna z tych książek była wydana w języku niemieckim, pozostałe po łacinie.

Autorami badanych książek byli duchowni, przede wszystkim zakonni: jezuici (7), dominikanie (2) oraz jeden z zakonu teatynów. Najwięcej autorów pochodziło z Niemiec (7 na 16), pozostali z Włoch, Francji, Hiszpanii oraz monarchii Habsburgów (Austrii, Czech i Węgier).

Po kilka druków wydano we Frankfurcie nad Menem (4): u Johanna Gottfrieda Schönwettera działającego również w Moguncji, Balthasara Christophu Wusta, Johanna Feyerabenda oraz Hermanna Velsteina w Norymberdze (3): Johanna Leonharda Buggela i Johanna Andreasa Seitza, Johanna Georga Lochnera, Michaela i Johanna Friedericha Endtera. Z ośrodków we Frankfurcie nad Menem pochodziły książki z zakresu homiletyki (katolickiego nauczania religijnego), ks. Alessandra Calamato *Nova sylva conceptuum fundatorum in auctoritate Sacrae Scripturae*, logiki (Henricusa Geisselera *Institutionum logicarum Wendelini Synopsis, sive Rudimenta logica* oraz historii (autorstwa starożytnych historyków Corneliusa Neposa *Cornelii Nepotis vulgo Aemilii Probi libellus aureus, de vitis excellentium imperatorum Latino-Germanicus* oraz Titusa Liviusa *Libri Omnes, Quotquot ad nostram aetatem pervenerunt*). Warto zwrócić uwagę, że jedna z tych książek była wydana w języku niemieckim (*Cornelius Nepos*). Pochodziły one z XVI i XVII wieku. Natomiast książki wydane w Norymberdze były z działów

³⁰ C. Prigelius, *Centifolium Vernans Flore, Et Fragens Odore Rosae Mysticae, Seu Centum Sermones De Dignitate, Fructu Ac Merito Sacratissimi Mariani Rosarii. 1, Pars prima Dominicalis, Augustae Vindelicorum; Oeniponti: Wolff, 1743. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 55; C. Prigelius, *Centifolium Vernans Flore, Et Fragens Odore Rosae Mysticae, Seu Centum Sermones De Dignitate, Fructu Ac Merito Sacratissimi Mariani Rosarii. 2, Augustae Vindelicorum; Oeniponti: Wolff, 1743. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 55.**

³¹ J.I. Claus, *Spicilegium Concionarium, Hoc Est, Conceptus Morales Pro Cathedra: Quos Ad Instruendam In Fide Christiano-Catholica Plebem, Ad Extirpanda Vitia, Et Implantandas Virtutes Ex Praestantissimis Auctoribus Collectos... Dein Multorum Hortatu Et Desiderio Juris Publici Fecit R.D. Josephus Ignatius Claus, SS. Theol. Licentiatus, & Parochus in Oberdorff Superioris Sueviae. 1, Pro Dominicis, & quibusdam Feriis per Annum, Augustae Vindel.; Dilingae: Bencard, 1753. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 5.*

takich jak: homiletyka (ks. Sebastiana Heinricha Penzingera *Bonus ordo triplicis formatae concionis moralis in omnia festa sanctorum*), filozofia (księdza, profesora filozofii na Sorbonie – Laurenta Duhana *Philosophus in utramque partem*) i retoryka (augustianina Johanna Adama Webera, *Ars discurrendi de qualibet materia*) i były wydawane w XVII i XVIII wieku. Oprócz ostatniej, wszystkie pozycje były wydaniem po śmierci autorów.

Pojedyncze książki z biblioteki różanostockiej pochodziły z drukarni Ben-carda w Dillingen, Eliasa Rehefelda i Johanna Grossa w Lipsku, Johanna Baptisty Schönwettera w Moguncji, Matthäusa Pontanusa w Paderbornie i Abrahama Lichtenthalera w Sulzbachu. Pierwsza z nich pochodziła z XVIII wieku, pozostałe z XVII wieku. Wśród autorów tych książek znajdujemy włoskiego kapucyna Petrusa Rotę *Hortus Floridissimus Variorum*, hiszpańskiego minimitę Ildefonsa de Padillę *Annotationes In Habacuc Prophetam* oraz filologów klasycznych, autorów z zakresu retoryki – autora dzieł paremiologicznych pochodzącego z Niemiec Joannesa Buchlera *Thesaurus phrasium poeticarum* oraz francuskiego humanistę, zwolennika cycerońskiego stylu łacińskiego Marca Antoine’a Mureta *Orationum volumina*. Były to utwory z zakresu ascetyki, teologii, homiletyki i retoryki. Warto zwrócić uwagę, że wśród tych książek znalazła się pozycja o tematyce maryjnej: *Annus Marianus In Devotas Ad Beatissimam Virginem aspriationes*. Tematyka ta wpisuje się w posługę dominikanów różanostockich, którzy sprawowali opiekę nad obrazem maryjnym. Miejsce to od XVII wieku jest jednym z ważniejszych sanktuariów maryjnych na terenie archidiecezji wileńskiej³². Zakonnicy posiadali zarówno kazania maryjne, jak i książki dotyczące obrazów Matki Bożej³³. Opieka nad cudownym obrazem i troska o kult maryjny były jednym z ważniejszych zadań dominikanów, którzy w ten sposób przyczyniali się do szerzenia tradycyjnej pobożności ludowej.

Druki zagraniczne w innych bibliotekach dominikańskich na terenie Polski

W celu porównania miejsc wydania książek z innymi bibliotekami dominikańskimi, wybrano cztery placówki zakonne tej samej formacji z różnych regionów ówczesnej Rzeczypospolitej. Z prowincji litewskiej, tej samej, do której należał konwent różanostocki, wybrano biblioteki w Kalwarii Żmudzkiej i Poporciach, z prowincji polskiej w Borku Starym, a z prowincji ruskiej – księgozbiór we Lwowie.

W księgozbiorach dominikańskich prowincji litewskiej najwięcej książek pochodziło z drukarni funkcjonujących na terenie Rzeczypospolitej, następnie oficyn niemieckich, włoskich, niderlandzkich, francuskich oraz pojedyncze druki czeskie, szwajcarskie, hiszpańskie, austriackie. Podobnie było w bibliotece dominikańskiej w Borku Starym w prowincji polskiej, najwięcej książek pochodziło z drukarni polskich, następnie niemieckich, włoskich, francuskich, niderlandzkich. Nieco

³² A. Witkowska, *The Cult of the Virgin Mary in Polish Religiousness from the 15-th to the 17-th Century*, w: *The Common Christian Roots of the European Nations. An International Colloquium in the Vatican*, t. 2, Florence 1982, s. 467-478.

³³ G. Jurkowski, *Glansowany i prześlizny miesiąc (o cudach obrazu N.P.M. w Różanymstoku)*, Wilno 1677; tenże, *Wonność mistycznej róży z Kościoła Różanostockiego*, Wilno: Drukarnia XX. Franciszkanów, 1760. Zob. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 18, Kraków 1901, s. 679.

inaczej było w dominikańskiej bibliotece we Lwowie w prowincji ruskiej, gdzie najwięcej było książek z drukarni włoskich, następnie niemieckich, a dopiero na trzecim miejscu znalazły się druki polskie, następnie druki francuskie, niderlandzkie, szwajcarskie, austriackie, hiszpańskie, czeskie. Z kolei w bibliotece dominikańskiej we Wrocławiu przeważały druki z oficyn niemieckich (Kolonja, Norymberga, Moguncja, Augsburg i Lipsk), następnie włoskich (Wenecja, Rzym), szwajcarskich (Bazylea) i francuskich (Lyon, Paryż). Zestawienie zaprezentowano w tabeli 2.

Występują niewielkie różnice w strukturze pochodzenia zbiorów między poszczególnymi bibliotekami. W księgozbiorach poszczególnych konwentów wśród polskich druków przeważają książki wydawane w stolicy danej prowincji (Kraków, Lwów, Wilno). Przewaga druków z oficyn Rzeczypospolitej nastąpiła dopiero w XVIII wieku, wcześniej zdecydowanie dominowały druki zagraniczne, co może być postrzegane jako ślad przenikania na nasz grunt innych kultur, utrzymywania kontaktów z zagranicą (udział w kapitule generalnej, podejmowanie studiów) oraz nawiązywanie kontaktów z wydawcami zagranicznymi. Zauważalne jest, że w większych konwentach więcej jest druków zagranicznych.

Najbardziej zbliżone do wyników badań nad księgozbiorem różanostockim są dane z tej samej prowincji – litewskiej. Jednak tutaj również zauważalne są różnice, zwłaszcza w zestawieniu z konwentem w Poporciach, gdzie większy był odsetek książek zagranicznych. Może to wynikać z faktu, że klasztor ten od początku powstania był większą placówką, otrzymywał od fundatorów znaczniejsze uposażenie, a także prowadził nowicjat i dom studiów zakonnych, co zwiększało napływ wielu wykształconych dominikanów, którzy związani byli z innymi ośrodkami i wyjeżdżali na studia przede wszystkim do Włoch oraz utrzymywali kontakty z zagranicznymi placówkami zakonnymi. Natomiast w Kalwarii Żmudzkiej zauważalna jest nieco większa liczba książek z oficyn francuskich, być może wynikało to z kontaktów poszczególnych zakonników. W Różanymstoku istniała jedynie szkoła klasztorna, przybywali do niej dominikanie przede wszystkim z tej samej prowincji, niektórzy z nich odegrali później ważną rolę w zakonie, jak np. o. Faustyn Ciecierecki, który pod koniec XVIII wieku uczył w Różanymstoku filozofii, a następnie matematyki, w tym czasie prowadził też zajęcia z logiki w studium generalnym przy klasztorze Świętego Ducha w Wilnie, a w 1792 roku został przeorem w Wilnie. Niestety, według opracowanych wykazów skierowań zakonników z klasztoru różanostockiego niewielu zakonników wysyłano na studia zagraniczne, co wynikało m.in. z braku w konwencie szkoły średniej.

W bibliotece lwowskiej nad drukami niemieckimi przeważały druki włoskie. Należy pamiętać, że Lwów był stolicą zakonnej prowincji ruskiej, a więc ranga i wielkość placówki, a także uposażenie i prowadzenie szkoły wpływały na szersze kontakty z Włochami, gdzie mieściła się siedziba najwyższych władz zakonu oraz wiązały się z możliwością odbywania tam studiów przez skierowanych dominikanów (na studia zagraniczne, do szkół międzyklasztornych i konwentalnych oraz skierowań do innych klasztorów i prowincji)³⁴.

³⁴ W. Koszewski, *Dominikanie klasztorów ruskich. Połowa XV-XVI wieku*, Lublin 2006.

Tabela 2. Geografia wydawnicza druków z bibliotek dominikańskich

Miejsce wydania	Różanystok		Kalwaria Zmudzka		Poporcie		Borek Stary		Lwów		Wrocław	
	liczba druków	udział procentowy	liczba druków	udział procentowy	liczba druków	udział procentowy	liczba druków	udział procentowy	liczba druków	udział procentowy	liczba druków	udział procentowy
Rzeczpospolita	310	27,43	178	56,15	365	39,76	67	37,64	603	14,92	2	1,01
Niemcy	75	12,89	63	19,87	201	21,90	33	18,54	731	18,09	89	44,72
Włochy	47	8,08	16	5,05	194	21,13	20	11,24	1148	28,41	82	41,21
Niderlandy	21	3,61	12	3,79	92	10,02	3	1,69	207	5,12	3	1,51
Francja	10	1,72	16	5,05	29	3,16	13	7,30	283	7,00	10	5,03
Inne	6	1,03	3	0,95	37	4,03	1	0,56	250	6,19	13	6,53
Niezidentyfikowane	113	19,42	29	9,15	0	0,00	41	23,03	819	20,27	0	0,00
Razem	582	100	317	100	918	100	178	100	4041	100	199	100

Na podstawie publikacji M.L. Niedzieli, A. Pacevičiusa, I. Szostek, K. Zawadzkiej, K. Zimnoch

Drogi, którymi docierały książki do bibliotek dominikańskich

Niestety nie ma wystarczającej bazy źródłowej, żeby dokładniej przyjrzeć się, jakimi drogami książki docierały do różanostockiej biblioteki dominikańskiej. Zachowało się niewiele książek z tego księgozbioru. Mimo poszukiwań nie odnaleziono dokumentów archiwalnych, takich jak rachunki, korespondencja, które pozwoliłyby szczegółowo omówić, w jaki sposób książki trafiały do omawianego konwentu. Niemniej jednak można to zagadnienie przedstawić na zasadzie analogii z innymi dominikańskimi bibliotekami.

Z zapisków proveniencyjnych wiadomo, że książki były przekazywane zakonnikom drogą darowizn i spadków. Od takich darów niejednokrotnie rozpoczynano tworzenie biblioteki. Pierwszymi darczyńcami byli najczęściej fundatorzy klasztoru, dołączali do nich inni dobrodzieje zakonu. W przypadku zamożnych darczyńców mogło to dotyczyć całych kolekcji, niekiedy też cennych rękopisów. Dary te były wyrazem wsparcia wspólnoty zakonnej, z myślą o dalszej formacji duchownych oraz zaspokojeniu ich potrzeb edukacyjnych.

Książki do biblioteki przekazywali także zakonnicy, zarówno danego konwentu, jak i peregrynujący po placówkach. Duchowni wysyłani na studia mogli też przywozić je ze sobą z krajów Europy Zachodniej do macierzystego konwentu³⁵. Nie ma badań na temat studiów zagranicznych zakonników różanostockich. Można przypuszczać, że skoro nie było w konwencie szkoły średniej, to nie były to częste wyjazdy.

Pokażną część zbiorów stanowiły książki po zmarłych zakonnikach. Była to powszechna praktyka. Przykładem może być opisana w literaturze przedmiotu sytuacja z dominikańskiej biblioteki choroskiej w województwie podlaskim, gdzie badania proveniencyjne wskazały, że znalazły się tam książki należące do o. Wincentego Jana Kantego Bagińskiego, znanego zakonnika dominikańskiej prowincji litewskiej³⁶. Takie legaty zdarzały się także od osób świeckich³⁷.

Kolejną drogą nabywania potrzebnych książek była wymiana z innymi klasztorami. Placówki zakonne wymieniały się książkami z innymi placówkami zakonnymi lub instytucjami religijnymi. Zabiegano o książki potrzebne z punktu widzenia formacji duchowej oraz edukacji, zwłaszcza tam, gdzie prowadzono szkoły. Ważnym narzędziem powiększania swojego księgozbioru były skryptoria, w których zakonnicy przepisywali najbardziej potrzebne im dzieła. Na podstawie

³⁵ M. Miławicki, *Biblioteki w protokołach wizytacyjnych klasztorów dominikańskich diecezji kamienieckiej z 1824 roku*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia”, 11 (2013) s. 139; R. Świętochowski, A. Chruszczewski, *Polonia Dominicana apud extremeos: 1520-1800*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222-1972*, red. J. Kłoczkowski, t. 2, Warszawa 1975, s. 467-572.

³⁶ O. Wincenty Jan Kanty Bagiński był teologiem, pisarzem, historykiem oraz – jak wskazuje Wiesław Wróbel – przyjacielem i dobrodziejem konwentu choroskiego, zob. W. Wróbel, *Biblioteka klasztoru dominikanów w Choroszczy w 1828 r. i starodruk St-47 ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku*, w: *Małe miasta. Ślady przeszłości*, red. M. Zemło, Lublin-Strzyków-Supraśl 2017, s. 267-273.

³⁷ K. Płaszczyńska-Herman, *Książka Mikołaja Sępa Szarzyńskiego. Słów kilka o odkryciu dokonanym w Bibliotece oo. Dominikanów w Krakowie*, „Terminus”, 15 (2013) z. 4, s. 445-462.

inwentarzy wiadomo, że w bibliotece różanostockiej były rękopisy przepisane w Poporciach, a więc klasztorze tej samej prowincji. Z czasem zaczęły powstawać drukarnie klasztorne, które również przyczyniały się do kształtowania księgozbioru konwentów i wspierania innych klasztorów danej formacji.

Do bibliotek klasztornych dokonywano także zakupu potrzebnych książek. Jest to najbardziej pożądana forma kompletowania biblioteki. Dzięki celowym zakupom można kształtować profil księgozbioru i dostarczać odbiorcom aktualnej i zgodnej z potrzebami formacyjnymi i edukacyjnymi lektury. Gdy finanse placówki na to pozwalały, to klasztory nabywały książki od księgarzy, wydawców, a także od innych zakonów i instytucji. Zamawiały je bezpośrednio lub korzystały z pośredników. Klasztory mogły nabywać książki także od antykwariuszy lub handlarzy książek, którzy oferowali starsze, unikalne lub trudno dostępne egzemplarze.

Wnioski

1. Druki z oficyn niemieckich, to ważna część dominikańskiego księgozbioru różanostockiego. Stanowiły one prawie 13% badanego zbioru. Były najliczniejsze z druków z Europy Zachodniej. Należy też podkreślić, że wśród książek z pierwszej połowy XVII wieku dominowały w omawianej bibliotece.
2. Omawiane książki pochodziły z 9 niemieckich miast: Augsburg, Dillingen, Frankfurt nad Menem, Kolonia, Lipsk, Moguncja, Norymberga, Paderborn, Sulzbach. Najwięcej druków pochodziło więc z Nadrenii (znaczna produkcja kolońska) i Bawarii (drukarnie w Augsburgu, Dillingen i Norymberdze), a także z Hesji (ośrodki wydawnicze we Frankfurcie nad Menem).
3. Wśród badanych książek nie dominowała produkcja wydawnicza konkretnej jednej drukarni. Można jedynie wskazać, że najwięcej druków pochodziło z oficyn Bencarda (9) i Veithów (8) w Augsburgu.
4. Książki sukcesywnie napływały do badanej biblioteki różanostockiej. Połowa druków pochodziła z XVIII wieku (38), zwłaszcza z jego pierwszej połowy (27). Z XVII wieku było 30 książek, z XVI – 6 oraz jedna z początku XIX wieku. W siedemnastowiecznej produkcji wydawniczej zauważalna jest zdecydowana przewaga druków kolońskich (21 na 30 druków niemieckich z tego okresu), natomiast z XVIII wieku pochodzą niemal wszystkie druki augsburskie³⁸.
5. Książki były długo przechowywane w księgozbiornie.
6. Zdecydowanie dominowały druki w języku łacińskim. Jedynie dwie książki były wydane w języku w niemieckim: po jednej w Augsburgu (1744) i Frankfurcie nad Menem (1679).
7. Zidentyfikowano 56 osób, które były autorami 71 książek. Niektórzy twórcy byli autorami kilku pozycji (tytułów). Książki tego samego autora najczęściej były wydawane w tej samej drukarni. Mogły na to wpływać regulacje prawne – przywileje oraz reguły cechów drukarskich obowiązujące w danym czasie.
8. Wśród autorów zdecydowanie najwięcej było duchownych. Wywodzili się oni z różnych formacji zakonnych. Najwięcej było jezuitów (18) i dominikanów (7), następnie augustianów i franciszkanów (po 3). Pojedyncze utwory były

³⁸ 26 na 27 wykazanych druków augsburskich. Pozostały jeden pochodził z 1700 roku.

- autorstwa: kanonika regularnego, kapucyna, karmelity, minimity i teatyna. Znalazły się także opracowania księży diecezjalnych oraz utwory historyków, prawników, urzędników i filologów klasycznych.
9. Autorzy omawianych książek pochodzili z różnych państw europejskich. Zdecydowanie przeważali autorzy wywodzący się z Niemiec (18) i Włoch (12), następnie monarchii Habsburgów (Austria, Czechy, Węgry, Słowacja; razem 7) oraz Francji i Hiszpanii (po 6).
 10. Przeprowadzona próba porównania dominikańskich bibliotek klasztornych z różnych regionów wykazała, że w tych księgozbiorach znalazły się książki wydawane w całej Europie Zachodniej i Polsce. Obok rodzimych druków, znaczny odsetek stanowią druki niemieckie, włoskie, niderlandzkie i francuskie. Występujące rozbieżności wynikają z położenia konwentu, jego wielkości, prowadzenia szkoły i możliwości mobilnych zakonników.
 11. Zauważalne są echa reformacji i kontrreformacji. Widać je przede wszystkim w napływie wielu siedemnastowiecznych druków z adresem wydawniczym ośrodków drukarstwa katolickiego ściśle związanych z kontrreformacją. Następują także niewielkie zmiany proporcji między wpływem produkcji z poszczególnych ośrodków wydawniczych. Natomiast wiek XVIII przyniósł wzrost liczby i produkcji drukarni, a przede wszystkim znacznie większe oddziaływanie bliższych ośrodków wydawniczych.
 12. Należy zwrócić uwagę, że badania dotyczyły bibliotek klasztornych, w których formacja oraz struktura zakonna miała zdecydowany wpływ na tematykę gromadzonych zbiorów, a rozpowszechnianie się książek drukowanych wzmagало proces okcydentalizacji kultury ziem polskich i litewskich.
- Przeływ informacji, kooperacja, komunikacja, wolniejsza niż dzisiaj, zawsze stanowiły cechę kultury. W tej komunikacji ważną rolę odgrywały biblioteki klasztorne, istotne instytucje na kulturalnej mapie Europy. Należy pamiętać, że ich istnienie i funkcjonowanie związane było w dużej mierze z działalnością religijną, misyjną i kulturalną zakonów, a ich struktura organizacyjna oraz reguły określały wspólne wzorce, które utrwały jedność kulturalną Europy, przenosiły na grunt polski ogólnoeuropejskie wartości kulturowe i cywilizacyjne.

ANEKS 1

Druki z oficyn niemieckich znajdujące się w dominikańskiej bibliotece różanostockiej w układzie alfabetycznym

1. *Annus Marianus In Devotas Ad Beatissimam Virginem aspriationes, proprii cujusvis diei gestis respondententes, distinctus, Et Dominis Sodalibus Congregationis Majoris Academicae Dilinganae in pium Xenium oblatu*, Dilingae: Bencard, 1735. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Asceticism, poz. 84.
2. Bagatta Giovanni Bonifacio, Heckenauer Leonhard, Novarini Luigi, *Admiranda Orbis Christiani Quae Ad Christi Fidem Firmandam, Christianam pietatem*

- fovendam, obstinatámque perfidiam destruendam En Tō Makrō Kai Tō Mikrō Kosmō Hoc Est In Magno Inque Parvo Mundo aut praeteritis extitere saeculis, aut adhuc vigent, vel illorum adhuc apparent Indicia: ea Ex Historiae Sacrae Selectoribus Monumentis... Et ex nonnullis Congestis ab Aloysio Novarino. 1, De admirandis en to makro kosmo, Augustae Vindelicorum; Dilingae: Bencard, 1700. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: History, poz. 5.*
3. Barcia y Zambrana José de; Claus Joseph Ignaz, *Manuductio Ad Excitatorem Christianum: Hoc est Reverendissimi ac Illustrissimi Josephi de Barzia Episcopi Caditani &c. Sermones Missionales Ad Dominicas, & Festa per annum reducti & applicati. Opusculum, Diuturnis multorum desideriis expeditum, nunc ad utilitatem concionantium, eorum praesertim, quibus legere plura, aut discernere inter pauca per occupationes non licet, publici juris factum. 1, Augustae Vindelicorum; Dilingae: Bencard, (1744). Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 4.*
 4. Barcia y Zambrana José de; Claus Joseph Ignaz, *Manuductio Ad Excitatorem Christianum. Hoc est: Reverendissimi ac Illustrissimi Josephi de Barzia Episcopi Gaditani &c. Sermones Missionales Ad Dominicas, & Festa per annum reducti & applicati: Opusculum, Diuturnis multorum desideriis expeditum... / 2, Augustae Vindelicorum u.a.: Bencard, (1750). Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 4.*
 5. Barry Paul de, *Solitudo hagiophilae, siue Instructio ad annua octo vel decem dierum exercitia spiritualis vtiliter peragenda...*, Coloniae: apud Joan. Wilhelmum Friessem, 1680. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Asceticism, poz. 76.
 6. Bellarmino Robertus, *De septem verbis a Christo in cruce prolatis libri II*, Colonia: Bernard Gualther, 1618. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Asceticism, poz. 67.
 7. Benedetto Perazzo Giovanni, *Ecclesiastes thomisticus, seu bibliotheca concionatoria ex operibus S. Thomae Aquinatis ecclesiae doctoris collecta... tomus 1*, Augustae Vindelicorum: sumptibus Martini Veith, 1740. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 1.
 8. Benedetto Perazzo Giovanni, *Ecclesiastes thomisticus, seu bibliotheca concionatoria ex operibus S. Thomae Aquinatis ecclesiae doctoris collecta... tomus 2*, Augustae Vindelicorum: sumptibus Martini Veith, 1740. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 2.
 9. Buchler Johann, *Thesaurus phrasium poeticarum*, Lipsiæ, Impensis Eliae Rehfeldij & Johan. Grosij, 1620. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Rhetoric, Poetics, Mathematics and and other Miscellaneous, poz. 59.
 10. Busenbaum Hermann, *Medulla Theologiae Moralis: Facili ac perspicua methodo resolvens Casus Conscientiae, Ex variis probatisque Auctoribus concinnata...*, Coloniae: Metternich, 1691. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 86.
 11. Calamato Alessandro, *Nova sylva conceptuum fundatorum in autoritate Sacrae Scripturae, et SS. Patrum, et aliorum gravissimorum ecclesiae doctorum, qui aptari possunt ad omnia evangelia tum ferialia quadragesimalia,*

- tum dominicalia, et festiva per annum [...]*, [Frankfurt; Mainz] Francofurti ad Moenum: sumpt. Joannis Gottofredi Schönwetteri, 1656 [1655]. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 41.
12. Camphausen Mathias, *Passio D. Nostri Jesu Christi. Adumbrata in figuris, et prophetiis antiquae legis, pro vt a ss. patribus et S. Scripturae interpretibus explicantur, & applicantur. Collecta pro gva dragesimali svbsidio concionatorum, & ascetarum ad annos duodecim, addito subsidio Paschali. Consecrata verbo incarnato, Passo, Crucifixo, mortuo, ejvsqve Virgini Matri Dolorosae*, Coloniae, Apud W. Metternich, bibliop., 1704. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 54.
13. Claus Joseph Ignaz, *Spicilegium Catechetico-Concionatorium id est: Conceptus Exegetici: Ex Praeantissimis Auctoribus collecti, & variis Sacrae Scripturae Figuris, Sanctorum Patrum Sententiis, Doctrinis moralibus, Similitudinibus, & exquisitis Historiis industriose elaborati... 3 = Pars II. Qua de duobus ultimis Catechismi Capitibus, videlicet de Sacramentis, de Justitia Christiana, & demum de quatuor hominis extremis agitur, Pro Dominicis & quibusdam Feriis*, Augustae Vindelicorum: Wolff, 1745. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 5.
14. Claus Joseph Ignaz, *Spicilegium Catechetico-Concionatorium Id Est: Conceptus Exegetici: Ex Praeantissimis Auctoribus collecti, & variis Sacrae Scripturae Figuris, Sanctorum Patrum Sententiis, Doctrinis moralibus, Similitudinibus, & exquisitis Historiis industriose elaborati... 1,2, Pro Festis per Annum*, Augustae Vindelicorum: Wolff, 1755. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 5.
15. Claus Joseph Ignaz, *Spicilegium Concionatorium, Hoc Est, Conceptus Morales Pro Cathedra: Quos Ad Instruendam In Fide Christiano-Catholica Plebem, Ad Extirpanda Vitia, Et Implantandas Virtutes Ex Praeantissimis Auctoribus Collectos... Dein Multorum Hortatu Et Desiderio Juris Publici Fecit R.D. Josephus Ignatius Claus, SS. Theol. Licentiatus, & Parochus in Oberdorff Superioris Sueviae. 1, Pro Dominicis, & quibusdam Feriis per Annum*, Augustae Vindel.; Dilingae: Bencard, 1753. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 5.
16. Copenstein Johann Andreas, *Nucleus Copensteinius Conceptuum Praedicabilium In Dominicis Festaque omnia per Annum*, Coloniae Agrippinae: Henning, 1634. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 40.
17. Diez Philippus, *R.P. Fratris Philippi Diez... Conciones qvadruplices in Evangelia, quae per totum annum, tam Dominicis quam Festis diebus, & per totam Quadragesimam & Aduentum in Ecclesia habentur*, Coloniae Agrippinae: Apud Antonium & Arnoldum Hieratos Fratres, 1629. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 47.
18. Dorn Franz Xaver, *Diurnale concionatorium id est conceptus praedicabiles in singulos dies, seu pro qualibet dominica septem ex Sacrae Scripturae testimoniis, selectis patrum alioorumque authorum sententiis collecti, bina aut trina divisione elucidati, in formam Concionatoriam modernam redacti, et stylo brevi, simplici, ed ad captum idoneo propositi à Francisco Xaverio*

- Dornn, serenissimi electoris Bavariae Consiliario Ecclesiastico, Not. Apost., et praedicatoro ordinario in Fridberg. Pars Hyemalis, Augustae Vindelicorum: Sumptibus Joannis Baptistae Burkhart, prope Weinstadt, 1750. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 105.*
19. Duhan Laurent, *Philosophus in utramque partem, sive selectae et limatae difficultates in utramque partem cum responsionibus, ad usum scholae, circa celebres universae philosophiae controversias*, Norimbergae: Locher, 1753. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Philosophy and Physics, poz. 22.
 20. Faber Mathias, *Concionum opus tripartitum*, Coloniae Agrippinae, apud Iohannem Kinchium, 1642. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 34.
 21. Fabricius Andreas, *Universalis Catechismus Romanus ad parochos ex decreto Concilii Tridentini et Pii V. pontificis maximi jussu editus et promulgatus...: accessit apparatus ad catechismum, in quo ratio, auctores, auctoritas, approbatores et usus declarantur; cum triplici indice*, Augustae Vindelicorum: Rieger, 1756. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 44.
 22. Fidelis Benedictus, a Sancto Philippo; Emans Jakob, *Paradisus Concionatorum: Ex Amoenissimis Lectissimisqve Totivs S. Scriptvrae Textibus, ceu plantis consitus ac constanti, solida, solertique Sanctorum Veterum Patrum, modernorumque praecipuorum Doctorum manu, doctoque calamo excultus, elaboratus & in duas partes diuisus. Hoc Est, Pars... Sermonvm Qvadragesimalivm In Singvlas Totivs Qvadragesimae Dominicas Et Ferias distributorum... I*, Coloniae Agrippinae: Busaeus, (1657). Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 43.
 23. Flores Lucius Annaeus, Camers Johannes, *De gestis Romanorum L. Floris de gestis Romanorum libri quatuor*, Coloniae Agrippinae: [s.n.], 1562. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: History, poz. 29.
 24. Geisselerus Henricus, *Institutionum logicarum Wendelini Synopsis, sive Rudimenta logica...*, Francofurti ad Moenum; [Marburg]: Velstein, 1675. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Philosophy and Physics, poz. 33.
 25. Georgius, a Regina Angelorum, *Decus Marianum Sive Rosa Et Lilium Hoc Est Diversae In Singulas Totius Anni Praecipuas Festivitates Beatissimae Dei Genitricis Semperque Intemeratae Virginis Mariae, Nec Non Decem In festum castissimi sponsi ipsius... S. Josephi Conciones Theologico-Historico-Ethico-Panegyricae...*, Coloniae Agrippinae: Widenfeldt & de Berges, 1687. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 45.
 26. Ginther Antonius, *Mater amoris et doloris: quam Christus in cruce moriens omnibus ac singulis suis fidelibus in matrem legavit: ecce mater tua. Nunc explicata per sacra emblemata, figuras scripturae quàm plurimas, conceptus varios praedicabiles, SS. patrum sententias, raras historias, & pios ad Jesum patientem, ac sanctissimam matrem ejus compatientem affectus explicata. Opus omnibus Jesum & Mariam amantibus, praedicantibus, aut meditantibus perutile. Cum triplici indice considerationum, rerum memorabilium, & concionatorio, formandis per annum concionibus opportuno*, Augustae Vindelicorum:

- Sumptibus Fratrum Veith, MDCCLXXI. [1771]. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Asceticism, poz. 7.
27. Goudin Antoine, *Philosophia iuxta inconcussa tutissimaque divi Thomae dogmata: quatuor tomis comprehensa 1, Logica*, Coloniae; Francofurti Horst 1764. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Philosophy and Physics, poz. 21.
28. Goudin Antoine, *Philosophia iuxta inconcussa tutissimaque divi Thomae dogmata: quatuor tomis comprehensa 2, Primam Physicae Partem complectens*, Coloniae; Francofurti Horst 1764. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Philosophy and Physics, poz. 21.
29. Goudin Antoine, *Philosophia iuxta inconcussa tutissimaque divi Thomae dogmata: quatuor tomis comprehensa 3, Tres posteriores Physicae Partes complectens*, Coloniae; Francofurti Horst 1764. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Philosophy and Physics, poz. 21.
30. Goudin Antoine, *Philosophia iuxta inconcussa tutissimaque divi Thomae dogmata: quatuor tomis comprehensa 4, Moralem et Metaphysicam complectens*, Coloniae; Francofurti Horst 1764. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Philosophy and Physics, poz. 21.
31. Granada Luis de, Estella Diego de, *Ecclesiasticae rhetoricae, sive de ratione concionandi, libri sex*, Coloniae: Mylius, 1594. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Rhetoric, Poetics, Mathematics and and other Miscellaneous, poz. 23.
32. Granada Luis de, *Flores R.P.F. Lodoici Granatensis: ex Omnibus Eius Opusculis spiritualibus recens summa fide excerpti, & in octo partes distributi*, Coloniae [Cologne]: Apud Geruinum Calenium, & haeredes Ioannis Quentelij, 1588. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Asceticism, poz. 72.
33. Hayneufve Julien, *Ephemeris ecclesiastica concionatorum hoc est considerationes methodicae sev veritates practicae...*, Coloniae Agrippinae.: Apud Joannem Busaeum..., 1665. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 38.
34. Herzig Franciscus, *Manuale parochi, seu methodus compendiosa munus parochi apostolicum rite obeundi: in commodum praesertim pie ad illud aspirantium concinnata...*, Augustae Vindelicorum: Happach, 1734. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 59.
35. Horvath Johann Baptist, *Institutiones logicae, et metaphysicae in usum auditorum philosophiae conscriptae*, Augustae Vindelicorum: Sumptibus Matthaei Rieger, 1781. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Philosophy and Physics, poz. 23.
36. Horvath Johann Baptist, *Physica generalis quam in usum auditorum philosophiae*, Augustae Vindelicorum: Sumptibus Matthaei Rieger p.m. filiorum (IS), Augsburg: Rieger. 1775. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Philosophy and Physics, poz. 23.
37. Imhof Johann Baptist, *Messis Mystica & Moralis: Reichgesammler, auserlesen geistlicher Frucht-Schnitt, Das ist: Ordentliche Verfassung Der HH. Evangelien, Welche nach Christ-Catholischem Gebrauch an denen Sonn- und Feyrtägen*

- u. das Jahr hindurch in der Kirchen abgelesen werden, mit beygefüigten kurtzen sehr nützlichen Auslegung, und heylsamen Lehrstücken; samt einem Anhang von der Kinderzucht. 1, Erster oder Sonntags-Theil*, Augsburg: Rieger 1744. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 101.
38. Kempis Thomas, à, *Thomae a Kempis... De imitatione Christi libri quatuor; ex recensione Heriberti Rosweidi...*, Coloniae: Sumptibus Petri Meucheri, 1652. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Asceticism, poz. 89.
39. Labata Franciscus, *Apparatus concionatorum, seu Loci communes ad conciones ordine alphabetico digesti*, Coloniae Agrippinae: Apud Joannem Crithium, 1615. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 57.
40. Laymann Paul, *Theologiae moralis compendium absolutissimum... 1, Continens priores tres libros*, Augustae Vindelicorum: Veith, 1744. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 41.
41. Laymann Paul, *Theologiae moralis compendium absolutissimum et in quinque libros partitum*, Augustae Vindelicorum: Sumptibus Martini Veith..., 1744, Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 41.
42. Laymann Paul, *Theologiae Moralis Compendium Absolutissimum, Et In Quinque Libros Partitum. 2 Continens posteriores duos Libros*, Augustae Vindelicorum: Veith, 1744. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 41.
43. Leonardelli Bonaventura, *Decisiones Practicae Casuum Conscientiae Selectorum In Praxi, Et Foro Interno Quotidie Occurrentium, Omnibusque, Praesertim Ecclesiasticis, Qui Sui, Et Aliorum Curam Gerunt, Perutilium, Resolutorum. 1*, Augustae Vindelicorum; Herbipoli: Veith, 1747. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 20.
44. Livius Titus, *Libri Omnes, Quotquot ad nostram aetatem pervenerunt: Una Cum Doctissimorum Virorum in eos lucubrationibus... artificiosis picturis... exornati, inq[ue] duos Tomos distributi. [2]*, Francofurti ad Moenum: Feyera-bendt, (1587). Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: History, poz. 44.
45. Lohner Tobias, *Instructissima bibliotheca manualis concionatoria: in qua de virtutibus, vitiis, sacramentis, novissimis, aliisq[ue] similibus materiis in ecclesiastica cathedra tractari solitis, copiosa et selecta pro concionibus... proponuntur...*, Augustae Vindelicorum & Dilingae: Sumptibus Joannis Caspari Bencard..., 1732. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 3.
46. Loyaerts Samuel, *R.D. Samuelis Loyaerts... Conciones; seu, Enodationes Evangeliorum Dominicis et Festis diebus, toto anno occurrentium. Quibus et fidei doctrina explanatur et Christianorum morum institutio traditur*, Coloniae Agrippinae, apud Ioannem Crithium, 1621. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 52.
47. Massoulié Antonin, *Meditationes excerptae ex angelica doctrina divi Thomae super tres vias purgativam, illuminativam et unitivam*, Augustae Vindelicorum:

- Bissoni, 1737. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Asceticism, poz. 33.
48. Maximus Valerius; Pighius Stephanus Vinandus, *Valerii Maximi Dictorum Factorumque Memorabilium Libri IX: Infinitis Mendis Ex Veterum exemplarium fide repurgati, atque in meliorem ordinem restituti*, Coloniae: Gualtherius, 1604. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: History, poz. 43.
49. Mercator Bernardinus, *P. Bernardini Mercatoris Conventus Boppardiensis Fratrum Minorum Recollectorum sacerdotis Nucleus catecheticus continens brevi compendio doctrinam fidei ac morum, e diversis authoribus erutus, Sacrae Scripturae locis, SS. Patrum autoritatibus nec non selectioribus historiis illustratus, omnibus animarum curatoribus, concionatoribus, et catechistis perutilis, ac rudiori plebi accomodatissimus*, Coloniae Agrippinae: impensis Samuelis Janson Moelleri, 1713. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 79.
50. Muret Marcus Antonius, *Orationum volumina*, Paderbornae Pontanus Paderborn 1611. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Rhetoric, Poetics, Mathematics and other Miscellaneous, poz. 57.
51. Nádasi János, *R. P. Joannis Nadasi, e Societate Jesu, Annus Caelestis Jesu Regi, Et Mariae Reginae Sanctisque Omnibus sacer: Ad Suppeditandam Quotidianis meditationibus [...] novam indies [!] materiam, opportunus [...]. [P. 1-2, Januarius, Februarius & Martius; Aprilis, Majus & Junius]*, Coloniae Agrippinae: Apud Hermannum Demen, 1687. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Asceticism, poz. 77.
52. Nepos Cornelius; Probus Aemilius; Scultetus Abrahamus, *Cornelii Nepotis vulgo Aemilii Probi libellus aureus, de vitis excellentium imperatorum Latino-Germanicus*, Franckfurt am Mayn Wust 1679. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: History, poz. 38.
53. Outreman Philippe d', *Paedagogi Christiani, seu rectae Hominis Christiani Institutionis, ex Sacris Codicibus, et SS. Patribus depromptae: Rationibus, Similitudinibus, et Historicis illustratae*, Coloniae Agrippinae: apud Henricum Rommerskirchen..., 1706. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Asceticism, poz. 32.
54. Padilla Ildefonso de, *Annotationes In Habacuc Prophetam, Sive Discursus Praedicabiles: Cum Triplici Indice Materiarum Concionatorio, & Synopsis Annotationum Seu Discursum: Opus propter miram ingenii Authoris subtilitatem...; Primò in Hispania Turris Ximeni impressum... tandem... in Electorali Palatinatu recusum*, Sulzbaci: Lichenthaler, 1674. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 19.
55. Paoletti Agostino, *Quadragesimale: sive Discursus praedicabiles in omnes totius quadragesimae dominicas et ferias*, Coloniae Agrippinae: Apud Joannem Busaeum, 1662. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 42
56. Penzinger Sebastian Heinrich, *Bonus ordo triplicis formatae concionis moralis in omnia festa sanctorum: In Amplissima dioecesi Passaviensi celebria per*

- totum annum. In exordio thema assumptum*, Noribergae: Buggel & Seitz, 1730. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 48.
57. Pichler Gui Vitas, *Theologia polemica*, Augsburg: Martini Veith, 1747. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 46.
58. Picinelli Filippo, *Mundus symbolicus, in emblematum universitate formatus, explicatus, et tam sacris, quam profanis Eruditionibus ac Sententiis illustratus: Nunc vero Justo Volumine auctus et in latinum traductus a R.D. Auustino Erath*, Colonia Agrippina: Hermann Demen 1694. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: History, poz. 1.
59. Prigelius Conradus, *Centifolium Vernans Flore, Et Fragens Odore Rosae Mysticae, Seu Centum Sermones De Dignitate, Fructu Ac Merito Sacratissimi Mariani Rosarii. 1, Pars prima Dominicalis*, Augustae Vindelicorum; Oeniponti: Wolff, 1743. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 55.
60. Prigelius Conradus, *Centifolium Vernans Flore, Et Fragens Odore Rosae Mysticae, Seu Centum Sermones De Dignitate, Fructu Ac Merito Sacratissimi Mariani Rosarii. 2*, Augustae Vindelicorum; Oeniponti: Wolff, 1743. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 55.
61. Rota Petrus, *Hortus Floridissimus Variorum, Selectissimorumque Discursuum Praedicabilium: Ad Quinque Vel Sex, Saepe Plurium, Pro Singulis Anni Dominicis Et Festis Principalioribus [...]. [T. 1], [Pars Hyemalis]*, Moguntiae: Sumptibus Joannis Baptistae Schönwetteri, [post 16 II] 1671. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Asceticism, poz. 49.
62. Sapieha Jan Fryderyk Łukasz, *Adnotationes historiae de origine... in regno Poloniae ordinis Equitum Aquilae albae per... Augustum II. e diversis revolutionibus vindicati*, Coloniae 1730. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: History, poz. 20.
63. Sennyeus Ladislaus, *Examen ordinandorum quadripartitum, pro prima tonsura, & minoribus ordinibus, subdiaconatu, diaconatu, & presbyteratu: sive, Institutiones practicae, ad hos non modo ordines...*, Coloniae Agrippinae: Sumptibus Joan. Schlebusch, 1723. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 88.
64. Spanner Andreas, *Polyanthea Sacra: Ex Universae Sacrae Scripturae Utriusque Testamenti Figuris, Symbolis, Testimoniis, Nec Non E Selectis Patrum, Aliorumque Authorum, Sententiis... collecta, Et Copiosis, Exquisitisque Materiis Moralibus De Virtutibus Et Vitiis... Adornata... 1*, Augustae Vindelicorum; Dilingae: Bencard, (1715). Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 7.
65. Spanner Andreas, *Polyanthea Sacra: Ex Universae Sacrae Scripturae Utriusque Testamenti Figuris, Symbolis, Testimoniis, Nec Non E Selectis Patrum, Aliorumque Authorum, Sententiis... collecta, Et Copiosis, Exquisitisque Materiis Moralibus De Virtutibus Et Vitiis... Adornata... 2*, Augustae Vindelicorum; Dilingae: Bencard, (1715). Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 7.

66. Thierry Joan, *Definitiones Philosophicae in Scholis celebriores*, Coloniae: Friessem, 1664. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Philosophy and Physics, poz. 29.
67. Thomas, Aquinas Saint, *S. Thomae Aquinatis Summa totius theologiae: in qua quicquid in universis bibliis continetur obscuri, quicquid in veterum patrum (ab ipso nascentis Ecclesiae initio) monumentis est doctrinae notabilis, quicquid denique vel olim vocatum est, vel hodie vocatur ab haereticis in controversiam, id totum, vel certe maxima ex parte, vt erudite & pie, ita fideliter atque dilucide per quaestiones, & responsiones explicatur: in tres partes ab auctore suo distributa*, Coloniae Agrippinae [i.e. Cologne]: Ex officina Antonij Hierati, sub Monocerote, Anno M. DC. IIII. [1604]. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 1.
68. Toledo Francisco de, *Summa casuum conscientiae sive de instructione sacerdotum*, Coloniae Agrippinae Gymnich 1608. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 51.
69. Voellus Jean, Petit Jean Viennot, *Index In Breviarivm Concilii Tridentini & Octavarivm Rom. Ad Conciones aptissimus*, Coloniae: Excudebat Henricvs Kraft, 1640. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 85.
70. Weber Johann Adam, *Ars discurrendi de qualibet materia*, Norimberga: Sumtibus Michaelis & Joh. Friderici Endterorum, 1673. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Rhetoric, Poetics, Mathematics and other Miscellaneous, poz. 33.
71. Niezidentyfikowane, podane: Aug. 1736. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Asceticism, poz. 64.
72. Niezidentyfikowane, podane: Colonia 1581. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 93.
73. Niezidentyfikowane, podane: Colonia 1691. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Homiletics, poz. 51.
74. Niezidentyfikowane, podane: Colonia 1809. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Rhetoric, Poetics, Mathematics and other Miscellaneous, poz. 43.
75. Niezidentyfikowane, podane: Colonia. Katalog biblioteki różanostockiej z 1828 r., Section: Theology, poz. 92.

ANEKS 2

**Wydawcy i nakłady druków z oficyn niemieckich, które
znalazły się w dominikańskiej bibliotece różanostockiej**

Lp.	Miejscowość	Wydawcy i nakłady druków	Liczba druków
I	Augsburg		27
1.		Joahann Casper Bencard	9
2.		Antonio Bonaventura Bissoni	1
3.		Johann Baptist Burkhart	1
4.		Martin Happach	1
5.		Matthäus Rieger	4
6.		Martin Veith	8
7.		Mathias Wolff (Matthias Wolff, Witwe)	2
8.		niezidentyfikowane	1
II	Dillingen		1
		Joahann Casper Bencard	1
III	Frankfurt nad Menem		4
1.		Johann Feyerabend	1
2.		Johann Gottfried Schönwetter	1
3.		Hermann Velstein	1
4.		Balthasar Christoph Wust	1
IV	Kolonia		36
1.		Johann Busäus	3
2.		Johann Crith	3
3.		Hermann Demen	2
4.		Johann Wilhelm Friessem	2
5.		Peter Henning	1
6.		Anton Hierat	2
7.		Johann Jakob Horst	4
8.		Johann Kinckius	1
9.		Heinrich Kraft	1
10.		Wilhelm Metternich	2
11.		Peter Meucher	1
12.		Arnold Mylius	1
13.		Johann Quentel Erben und Gerwin Calenius	1
14.		Heinrich Rommerskirchen	1

15.		vidua Joannis Schlebusch	1
16.		Joannis Weidenfeldt & Godofredus de Berges	1
17.		Bernhard Wolter (Bernard Gualtherius)	2
18.		niezidentyfikowane	6
V	Lipsk		1
1.		Elias Rehefeld i Johann Grosse	1
VI	Moguncja		1
1.		Johann Baptista Schönwetter	1
VII	Norymberga		3
1.		Johann Leonhard Buggel & Johann Andreas Seitz	1
2.		Johann Georg Lochner	1
3.		Michael & Ioannes Fridericus Endter	1
VIII	Paderborn		1
1.		Matthäus Pontanus	1
IX	Salzbach		1
1.		Abraham Lichtenhaler	1

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum i Muzeum Archidiecezjalne w Białymstoku
 Archiwum Klasztoru Dominikańskiego w Różanymstoku [bez sygn.].

Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie

F. 43/15864, Wizyta generalna kościoła parafialnego różanostockiego archidiecezji mohylewskiej guberni białostockiej powiatu i dekanatu sokólskiego w skutek przedpisu archidiecezjalnej administracji przez W.JX. Bagińskiego Deputata Bielskiego wizytatora, w myśl kolegiałnego 15. grudnia 1819 i konsystorskich lutego 1820 i sierpnia 1828 ukazów uczyniona 1828 r. miesiąca listopada 21 dnia, k. 11v-20: Biblioteka.

Bibliografie

Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts [VD 17], Berlin-Wolfenbüttel-München 2007-, <http://www.vd17.de/> (dostęp: 20.01.2024).

Estreicher Karol, *Bibliografia polska*, Kraków 1872-1951, <https://www.estreicher.uj.edu.pl/home/> (dostęp: 20.01.2024).

Heinsius Wilhelm, *Allgemeines Bücher-Lexikon oder vollständiges alphabetisches Verzeichnis aller von 1700 bis zu Ende 1892 erschienenen Bücher...*, Graz 1962-1963.

Opracowania

- Benzig Josef, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden 1963.
- Brzozecki Sławomir, *Litewską prowincja dominikanów*, w: *Dominikanie, Gdańsk, Polska, Europa. Materiały z konferencji międzynarodowej pt. Gdańskie i Europejskie Dziedzictwo zakonu dominikanów w dziejach Gdańska*, red. A. Dekański, Gdańsk-Pelplin 2003, s. 139-164.
- Corsten Severin, *Kinckius, Johann*, w: *Neue deutsche Biographie*, t. 11, Berlin 1977, s. 611, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd133476456.html#ndbcontent> (dostęp: 12.01.2021).
- Głombiowski Karol, *Biblioteka franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678*, Wrocław 1953.
- Kułał Aneta, *Pierwszy kościół w Różanymstoku – fundatorzy i donatorzy*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego”, (2007) z. 13, s. 51-70.
- Niedziela Maurycy Lucjan, *Spis księzek klasztoru Dominikanów w Borku Starym z drugiej połowy XVIII wieku*, w: *Kartki z dziejów Tyczyna i okolic*, Tyczyn 2008, s. 123-148.
- Miławicki Marek, *Biblioteki w protokołach wizytacyjnych klasztorów dominikańskich diecezji kamienieckiej z 1824 roku*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia”, 11 (2013) s. 124-143.
- Pacevičius Arvydas, *Vienuoluną bibliotekos Lietuvoje 1795-1864 metais*, Vilnius 2005.
- Pacevičius Arvydas, *W poszukiwaniu tożsamości. Kultura książki w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie oświecenia*, w: *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI-XX wiek)*, red. J. Gwioździk, E. Różycki, Katowice 2005, s. 41-57.
- Pacevičius Arvydas, *Žemaičių Kalvarijos dominikonų bibliotekos autoriai ir knygos 1820 metais*, „Knygotyra”, 36 (2000) s. 290-309.
- Pidłypczak-Majerowicz Maria, *Biblioteki zakonne ziemi grodzieńskiej do końca XVIII w.*, w: *Materyały drugich knigaznaučyh čytannau*, redkal. L.G. Kiruhina [i in.], Minsk 2002, s. 142-149.
- Płaszczyńska-Herman Katarzyna, *Książka Mikołaja Sępa Szarzyńskiego. Słów kilka o odkryciu dokonanym w Bibliotece oo. Dominikanów w Krakowie*, „Terminus”, 15 (2013) z. 4, s. 445-462.
- Świętochowski Robert, Chruszczewski Adam, *Polonia Dominicana apud extremeos: 1520-1800*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222-1972*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Warszawa 1975, s. 467-572.
- Szostek Irena, *Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776*, w: *Studia nad historią dominikanów Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Warszawa 1975, s. 409-466.
- Szot Adam, *Biblioteka dominikańska w Różanymstoku*, „Bibliotekarz Podlaski”, (2004) nr 8, s. 64-78.
- Witkowska Aleksandra, *The Cult of the Virgin Mary in Polish Religiousness from the 15-th to the 17-th Century*, w: *The Common Christian Roots of the European Nations. An International Colloquium in the Vatican*, t. 2, Florence 1982, s. 467-478.
- Wróbel Wiesław, *Biblioteka klasztoru dominikanów w Choroszczu w 1828 r. i starodruk St-47 ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku*, w: *Małe miasta. Ślady przeszłości*, red. M. Zemło, Lublin-Strzyków-Supraśl 2017, s. 267-273.

Zawadzka Krystyna, *Biblioteka klasztoru Dominikanów we Wrocławiu (1226-1810)*, w: *Studia nad historią dominikanów Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Warszawa 1975, s. 289-390.

Zawadzka Krystyna, *Biblioteki klasztorne dominikanów na Śląsku (1239-1810)*, Wrocław 1999.

Zimnoch Katarzyna, *Historyczna biblioteka dominikańska w Różanymstoku w świetle dziewiętnastowiecznych źródeł inwentarzowych – język i proveniencja wydawnicza księgozbioru*, „*Studia Podlaskie*”, 21 (2013) s. 127-147.

Zoepfl Friedrich, *Bencard, Johann Caspar*, w: *Neue deutsche Biographie*, t. 2, Berlin 1955, s. 34 i nn, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd130558974.html#ndbcontent> (dostęp: 12.01.2021).

Neteografia

CERL Thesaurus, https://data.cerl.org/thesaurus/_search (dostęp: 20.01.2024).

The Library of Congress Name Authority File, <https://id.loc.gov/authorities/names.html> (dostęp: 20.01.2024).